

Shrnutí

- K největším strukturálním změnám ve firemním sektoru české ekonomiky patřil v posledních patnácti letech - podle výsledků předchozích analýz ČSÚ - obrovský přesun zdrojů do sektoru soukromých firem pod zahraniční kontrolou, jejich faktická stagnace v sektoru soukromých domácích firem a výrazná (až dvoutřetinová) redukce v sektoru veřejných podniků. Mimo těchto posunů souvisejících s vlastnictvím docházelo po většinu uvedeného období k posilování objemu vlastního kapitálu firem a změnám ve struktuře jejich vlastních zdrojů, stejně jako ke změnám ve struktuře cizích zdrojů v jejich bilancích podle vývoje úvěrové expanze.
- Pozitivem je skutečnost, že k posílení vlastních zdrojů firemního sektoru v ČR došlo především zvýšením zisků. Právě díky jim zaznamenaly např. i soukromé domácí firmy silnější růst vybavenosti kapitálem, než kolik činil posun v průměru za celou firemní sféru.
- Tyto změny probíhaly zasazeny do podnikatelského prostředí, které uvedený vývoj umožnilo.

Vymahatelnost práva

- Dlouhodobě slabým místem je vymahatelnost práva projevující se ve firemním sektoru velmi dlouhou dobou, po níž probíhá řízení v agendách konkurzů a vyrovnání. V roce 2008 bylo 44 % případů v řízení starších pěti let (proti 24 % v roce 2004), víc než sedm let se podle dat z roku 2008 táhlo plných 29 % případů; k takto nepříznivému vývoji dochází i přesto, že počet vyřízených případů narůstá. Délka konkurzního řízení činí v některých zemích pouze půl roku (Irsko, Belgie, Nizozemsko), přičemž firma se zde dostane do konkurzu mnohem snáze než v ČR. Výtěžek pohledávek za firmami v konkurzu v ČR je díky únikům majetku během dlouhých řízení pouhých 19 %, zatímco v Japonsku či Finsku získá věřitel zpět pohledávku téměř celou (výtěžnost přes 90 %).
- Počty nových návrhů na konkurz s vývojem ekonomiky podle nominálního HDP v meziročních změnách významně nesouvisí, což může naznačovat i jiné důvody vyhlášení konkurzů než potíže dané horší kondicí celé ekonomiky.
- Založení firmy v ČR zabere relativně hodně času, z čehož těžší rozvinutý trh s firmami tzv. „na klíč“, silný i v době krize (firmy na klíč kupují z velké části cizinci i čeští živnostníci).

Korupce

- Podle četností úplatků v politice a veřejném sektoru je ČR dlouhodobě vnímána jako jedna z nejkorumpovanějších zemí v Evropě (v roce 2009 figurovala v žebříčku zemí Transparency International na 52. místě ze 185 zemí světa, s indexem vnímání míry korupce 4,3 bodu z desetibodové škály, kdy 10 bodů mají země téměř bez korupce). Přes mírné zlepšení z let 2007 až 2008 (5,2 bodů) se index vnímání korupce v roce 2009 opět zhoršil. V roce 2005 patřila ČR v Evropě mezi tři země s největší mírou korupce podle uvedeného indexu, v roce 2008 mezi posledních osm.
- Závislost mezi vnímanou mírou korupce v politice, veřejném sektoru a ekonomickým růstem je relativně významná. Také její zvyšování v podnikatelském sektoru v obdobích, kdy je ekonomika v obtížích, naznačují průzkumy Svazu průmyslu a dopravy (SPD): v červnu 2009 odpovědělo 64 % respondentů, že korupce se meziročně zhoršila či zůstala stejná, v září 2009 již 74 %.

Úrokové míry a daňové sazby

- Změny úrokových sazeb u úvěrů firmám ne vždy ovlivňovaly výkon ekonomiky v požadovaném směru – v logice věci by měl HDP růst v době poklesu úrokových sazeb jako růstového stimulu obecně, což však v českých podmínkách neplatilo: během let 2001 až 2009 byla souvislost patrná pouze v roce 2003 a 2007. V prvních třech čtvrtletích 2009 nominální HDP meziročně klesal při snižování úrokových sazeb (malá intenzita jejich poklesu však ani nemohla být stimulem zmírňujícím propad ekonomiky, který byl ovlivněn výrazněji nedostatkem zakázek než nedostupností peněz).
- Tempo růstu ekonomiky bylo ovlivněno spíše meziroční změnou úrovně úrokových sazeb (v p.b.) než jejich faktickou výší.
- Výše daňových sazeb je faktorem, podle něhož investoři rozhodují o umístění kapitálu (obecně nižší daňové zatížení stimuluje ekonomický růst). Závislost mezi sazbou daně z příjmu právnických osob a vývojem nominálního HDP v období 1996 až 2009 se v českých podmínkách nepodařilo prokázat.

Kvalita pracovní síly

- Vysoce kvalifikovaná a levná pracovní síla má pro investory také atraktivnost. V ČR má skupina „Díleňští pracovníci, obsluha strojů, montéři“ relativně vysoký podíl na celkové zaměstnanosti (11,2 %), stejně jako v Maďarsku nebo na Slovensku. Plyne to z váhy průmyslu v ekonomice, protože v Rakousku, Německu nebo Velké Británii se pohybují obdobné podíly mezi 7,1 až 7,9 %. Tato skupina pracovníků v ČR je téměř kompletně vzdělána (98,5 %). Překvapuje nízký podíl vzdělanosti této skupiny ve Velké Británii (44 %), Irsku (50 %) či Rakousku (65 %), což lze vysvětlit vyšším zastoupením sektoru služeb, ale možná i vyšším podílem „gastarbeitřů“ bez uvedeného vzdělání. Ve vzdělanosti této skupiny v ČR převažuje výrazně, že čtyř pětina, nižší střední vzdělání bez maturity (např. v Portugalsku 16 %, zbytek skupiny je bez vzdělání). Podíl pracovníků s ukončeným terciárním vzděláním je v ČR stále nízký (necelých 15 %), přičemž roli v pozici na žebříčku hraje i historie školských systémů.
- Vývoj průměrné nominální mzdy v podnikatelském sektoru za období 2000 až 2008 je podle jejich vývojových křivek za roky 1996 až 2009 těsně spjat s nominálním HDP. Těsnost závislosti je zde nejvyšší ze všech faktorů podnikatelského prostředí sledovaných v této analýze.
- Mzdová konkurenceschopnost české ekonomiky oslabuje. Práce „zdražila“ nejvíce ze zemí EU 27, když nominální jednotkové náklady práce stouply v roce 2008 proti roku 2000 o plných 83,5 % (v průměru za EU 27 činil přírůstek 11,6 %, za EU 15 pak 10,7 %). Atraktivita levné pracovní síly pro podnikání v ČR tak výrazně klesla.

Investiční pobídky

- Investiční pobídky v ČR pomáhaly definovat její specializační profil. To vedlo k objemům produkce v automobilovém průmyslu srovnatelné s ekonomikami násobně větší velikosti se všemi důsledky, které má cykličnost výroby aut pro výkonnost ekonomiky v době světové hospodářské krize.
- Objem příslibených investičních pobídek do zpracovatelského průmyslu dosáhl za období duben 1998 až leden 2010 celkem 530,9 mld. korun. Na tomto objemu se podílelo Německo jako největší příjemce 135,5 miliardami korun. Druhým největším příjemcem pobídek byly firmy z České republiky (86,9 mld. korun). Regionálně byl největším příjemcem investičních pobídek Středočeský kraj (102,7 mld. korun za zmíněné období). Odvětvově dominuje statistice příslibených investičních pobídek ve zpracovatelském průmyslu výroba dopravních prostředků. Směřovalo tam za uvedené období podle projektů zhruba 48 % celkovém objemu peněz z úhrnu příslibených investičních pobídek pro zpracovatelský průmysl.
- Objem investičních pobídek na daňovou povinnost poskytovaných ze státního rozpočtu během let 2001 až 2008 nepřesáhl ani v jednom z let 1 % jeho celkových quasi mandatorních výdajů (nejvyšší byl v roce 2003, kdy činil 1,7 mld. korun).

Dostupnost peněz

- Úvěrová expanze či restrikce je klíčovým faktorem fází hospodářského cyklu. Během let 1996 až 2009 poznamenala úvěrovou aktivitu v ČR fáze čistění portfolií zejména velkých bank o špatné půjčky v předprivatizačním období kolem roku 2000. Po ní následovala výrazná úvěrová restrikce v obavách z rizik ve firemním sektoru. Stimulující role úvěrů pro českou ekonomiku je proto patrná zejména v letech 2004 až 2007, kdy půjčky firmám rostly ročně v průměru o 16 %.
- Vzájemná závislost objemu úvěrů firemnímu sektoru a nominálního HDP za období 1996 až 2009 není příliš silná. Je však výrazně silnější při pohledu na období neovlivněné administrativním předprivatizačním zásahem a po mzdách druhá nejvyšší z faktorů sledovaných v této analýze.
- Během útlumu ekonomiky v roce 2009 klesly půjčované objemy zejména provozního kapitálu. Kromě menší ochoty bank půjčovat je tu však fakt, že výrazné propady poptávky a omezování výroby snižují i potřebu firem si půjčit. V průzkumu SPD z dubna 2009 uvedlo 55 % firem, že nemá problém se získáním krátkodobých úvěrů.

Platební morálka

- V průběhu roku 2009 se výrazně prodloužila délka požadované splatnosti faktur (často až na 120 dnů). Ještě v lednu poukazovalo na zhoršení platební morálky v obchodní vztazích 40 % firem oslovených SPD, v dubnu dvě třetiny, v červnu už 92 % a v září zhruba čtyři pětiny respondentů.

- Pro české exportéry je nepříznivé, že se platební morálka zhoršila i v zemích jejich evropských partnerů a negativní jsou očekávání u plateb i insolvenčí. Např. v Německu či ve Švýcarsku byla podle dat z roku 2009 zhruba čtvrtina pohledávek hrazena po termínu splatnosti, v Maďarsku však 79 % a v Bulharsku 47 %. V těchto dvou zemích byl podíl nedobytných pohledávek až třikrát vyšší než Německu. Německé firmy jsou však disciplinovanější v platbách mezi sebou než ve vztahu k některým zahraničním obchodním partnerům, vč. ČR.
- Spojitost mezi schopností průmyslových firem v ČR splácet a nominálním HDP v časové řadě 1995 až 2009 je významná.

Počet bankrotů

- Vysoké počty bankrotujících firem v závěru 90. let přetrvávající do roku 2001 lze vysvětlit velmi špatnou dostupností peněz. Za období 1999 až 2002 bankrotovalo v průměru ročně 2200 firem (poté jejich počty až do roku 2007 klesaly). Z tohoto pohledu je výrazný meziroční růst bankrotů v roce 2009 (o 42 %) stále nižší, než v uvedeném období. Rostly však podstatně rychleji návrhy na bankrot než vyhlášené bankroty, což indikuje nepříznivá očekávání do budoucna.
- Přes tři čtvrtiny bankrotů v roce 2009 připadalo na právnické osoby, především menší firmy. Akciové společnosti tvořily jen 11 % z počtu bankrotů právnických osob (ze tří pětín šlo o firmy, jejichž vlastnická struktura je neznámá, tj. s akciemi na doručitele). Velké firmy se bankrotu vyhnuly. Banky přistupují ke klientům v obtížích relativně vstřícně.
- Vzájemná závislost mezi počtem bankrotů firem a růstem nominální HDP je vysoká. Ze své povahy je negativní, tj. čím nižší počet bankrotů, tím lépe se daří ekonomice podle výkonu firemní sféry a naopak.

Podnikatelské klima podle sentimentu ve firemním sektoru

- Zejména od roku 2004 je souhrnný indikátor důvěry v ekonomice ČR podle konjunkturních průzkumů ČSÚ tažen zcela jednoznačně vývojem důvěry v podnikatelském sektoru (je to dáno i jeho vahou v souhrnném indikátoru). Jako leading indikátor fungovala důvěra podnikatelů podle konjunkturních průzkumů zejména v letech 2000 až 2007). Historicky nejvyšších hodnot dosáhla důvěra firem v březnu 2007.
- V závěru roku 2009 s křehkými náznaky zlepšování ekonomické situace v ČR byly v očekáváních své budoucnosti pesimističtější velké průmyslové firmy proti průměru za celý průmysl. Po celý rok 2009 označovaly firmy v průmyslu za největší problém zakázky (např. v roce 2001 to byla konkurence a špatný přístup k úvěrům), financování nebylo uváděno jako významná bariéra. Do sektoru služeb se horší očekávání přelévají pomaleji než v průmyslu díky vyšší odolnosti služeb vůči dopadům krize, resp. delšího časového odstupu od vnímání jejich příznaků. Jestliže lze hodnotit optimismus v průmyslu v letech konjunktury i podle faktu, že zde třetina firem nepociťovala naprosto žádné bariéry růstu, pak ve službách vnímalo situaci „bez obav“ během roku 2005 asi 75-85 % podnikatelů. Od poloviny roku 2006 do října 2008 nepociťovaly v sektoru služeb jakékoli limity v růstu podnikání zhruba dvě třetiny firem. Pokles důvěry v průmyslu však přišel velmi rychle – v průzkumu Svazu průmyslu a dopravy vidělo v září 2008 jen 41 % podnikatelů svou budoucnost v dalších dvanácti měsících pesimisticky, očekávání výrazných dopadů ekonomického zpomalení v Evropě projevilo 46 % respondentů. Dokládá to rychlý nástup recese po vysokém růstu.

Počty vzniklých a zaniklých firem a aktivita firemního sektoru

- Aktivní¹ byly v období 2000 až 2006 každoročně zhruba tři pětiny firem-právnických osob. Podíl aktivních podnikatelů-fyzických osob však klesl za léta 2000 až 2006 o 8,1 p.b. na 44,8 %. Paradoxně tak klesal počet aktivních drobných podnikatelů i v době konjunktury, což lze zřejmě vysvětlit i omezováním souběhů podnikání a zaměstnání, které jsou v ČR stále rozšířeny. V době, kdy klesala míra nezaměstnanosti, klesaly i počty aktivních drobných podnikatelů – jen v některých obdobích však tento jev mohl souviset s „nasáváním“ uvolněné pracovní kapacity v podnikání směrem k zaměstnaneckému sektoru. V ČR jsou počty drobných podnikatelů ovlivněny podnikáním v tzv. švarc-systému².

¹ Počty aktivních firem jsou v této analýze sledovány podle metody Eurostatu „Business Demography Project“ (BDF), tj. s OKEČ C-O kromě 74.15 a s vyloučením některých institucionálních subsektorů.

² Pracovník vykonává činnost nikoli jako zaměstnanec v tomu odpovídajícím pracovním právním vztahu, ale smluvně jako podnikající firma).

- Za celou českou ekonomiku klesl rovněž podíl aktivních firem rychleji během ekonomické konjunktury (o 3,7 p.b. za roky 2004 až 2006 proti 2,5 p.b. 2000 až 2004). Nadpoloviční podíl aktivních z roku 2000, tj. 52,8 % z celkového počtu firem v ČR se v roce 2006 snížil na 46,7 %. Příčinou byl jednoznačně pokles podílu aktivních podnikatelů-fyzických osob.
- Vývojové křivky počtu aktivních firem a tvorby HDP nevykazují souvislost, právě vlivem poklesů počtů v době konjunktury. V průmyslu je patrná nejvyšší spojitost vývoje počtu aktivních firem s vývojem jejich počtu v ekonomice ČR, ve stavebnictví méně.
- Od roku 2003 do roku 2005 zaniklo více aktivních firem než kolik jich vzniklo, což opět nemá logiku, protože nominální HDP v letech 2004 a 2005 výrazně rostl (zčásti lze tento vývoj vysvětlit působením konkurence v odvětvích s velkým počtem podnikatelů-fyzických osob).

Fúze a akvizice

- Zejména v prvních letech privatizace docházelo k prodeji firem do rukou stávajících manažerů, v mnoha případech neúspěšného (problémy s podnikáním, záměrné rozprodávání majetku, tunelování, ztráty hodnot – dopad divoké privatizace zřejmě nelze kvantifikovat).
- Obecná zkušenost s vysokou četností fúzí a akvizic v dobách konjunktury a nízkou v dobách recese se však v českých podmínkách roku 2009 zcela nepotvrzuje - k vynuceným prodejům firem v masovém měřítku nedocházelo (i přes výrazné poklesy cen firem) a zřejmě se už ani nedostaví (důvodem může být i zmíněná vstřícnost bank k firmám v potížích). O spojení s jinou firmou však v polovině roku 2009 uvažovalo podle průzkumu SPD 8 % firem, o přesunu výroby do ciziny 5 %. O mírném zlepšení hovoří odpovědi týkající se omezování výroby v reakci na hospodářskou recesi – uzavřít výrobu se chystalo v listopadu pouze 1 % firem, zatímco v červnu 2009 plná čtvrtina.
- Při nedostatku dat o transakcích v české ekonomice poskytují dílčí pohled akvizice českých firem v zahraničí. Jejich přímé investice do ciziny dosáhly v krizovém roce historicky nejvyšší hodnoty (54,1 mld. korun za tři čtvrtletí, přičemž v předchozích třech letech činily celoroční objemy vždy 32 až 33 mld. korun, za srovnatelné období tří čtvrtletí pak 23 až 24 mld. korun). Tuzemské investice do zahraničí jsou však výrazně odvětvově diferencovány (energetika).

Regionální aspekt podnikatelského prostředí

- Rozdílné podmínky pro podnikání v regionech ČR jsou zčásti dány „objektivně“ – podle rozsahu a kvality vybudované infrastruktury (energetické, komunikační), v cenách pozemků, v kvalitě pracovní síly a rezervách v jejím počtu, ve mzdovém vývoji. V období od roku 1999 se podle vybraných parametrů rozvoje³ nejrychleji rozvíjely Střední Čechy a také Moravskoslezsko, ztrácela Jižní Morava, na stejné úrovni zůstalo Karlovarsko s výraznými rozdíly mezi Karlovými Vary a venkovem.
- Novým faktorem podnikatelského prostředí je regionální podpora z kohezních fondů EU. V ČR, i přes silnou ekonomickou aktivitu ve všech regionech se regionální disparita prohloubila díky pozici hlavního města Prahy - zatímco v roce 2002 činil HDP na hlavu za všechny regiony ČR 70,4 % průměrné úrovně EU 27 a v roce 2008 pak 80 %, Praha dosahovala 147,4 %, resp. 172,5 % (v roce 2006 byla podle Eurostatu desátým nejrozvinutějším regionem v EU 27 z celkového počtu přibližně 280 NUTS II).
- Výrazné zpomalení ekonomické aktivity ve druhé polovině roku 2008 se promítlo do všech krajů s výjimkou Severozápadu a Střední Moravy, kde relativní pozice v roce 2008 ve srovnání s rokem 2007 dokonce stoupla. Regiony s nejnižším relativním HDP tak počátek krize fakticky nepostihl.

³ Studie „MasterCard česká centra rozvoje“.